

Дејан М. БУЛИЋ*

Историјски институт – Београд

ОСМАНСКИ ПОПИС СИТНЕ СТОКЕ ГАЈЕНЕ У КАДИЛУКУ СРЕБРЕНИЦА 1596. ГОДИНЕ

Айсѝракѝ: У раду је саопштен попис села која су се бавила узгојем ситне стоке, оваца и коза, у области која је према османској административној подели чинила кадилук Сребреница у оквиру Смедеревског санџака. Попис је извршен 1596. године и на основу њега могуће је утврдити приближне границе сребреничког кадилука, али и обим развијености овчарства у овој области. Попис је значајан и стога што се у њему наилази на први помен неких села са ове територије. У раду је на основу савремених, историјских и археолошких статистичких података одређена процентуална заступљеност аутохтоних сојева коза и оваца, након чега је на основу њихових продукцијских могућности изведен прорачун произведених количина, млека, вуне и кострети, те броја кожа.

Кључне речи: овчарина (*adet-i âĝnâm*), кадилук Сребреница, 16. век, Османско царство, Смедеревски санџак, Бајина Башта, Љубовија

Захваљујући погодним географским одликама, гајење оваца и коза на територији данашње Србије, досеже дубоко у прошлост. Током средњег века и периода османске власти, у брдско - планинским крајевима, овчарство је била главно и неретко једино занимање становништва. Међутим, и у осталим областима где је земљорадња била главна делатност, породице су често за личне потребе имала извештан број оваца и коза, и у оној мери у којој су то сеоски пашњаци дозвољавали (Благојевић 1999; Спремић 1999; Катић 1978).

На територији данашње Србије Османлије су затекле развијено овчарство и преузеле постојећи систем опорезивања ситне стоке (коза и оваца), док се за крупну стоку порез није плаћао. Овчарина је била у исто време и шеријатом прописана и обичајна дажбина, наслеђена из освојених земаља, о чему сведоче различити називи у турском језику (*'âdet-i âĝnâm; resm-i ganem; koyun resmi*). Основ дажбине заснивао се на чињеници да је ситна стока за испашу користила заједничке пашњаке, који су се налазили на државној земљи чији је врховни господар био султан (Надѝбегѝ 1959: 70–71; Бојанић 1985: 107–108). Дажбина је најпре износила од 2,5% до 3,3 % вредности овце, да би касније била преиначен у једну акчу по главу старијем од годину дана. Велики узгајивачи стоке пописивани у пореским књигама

* Научни сарадник, ORCID 0000-0002-6589-7715, dejan.bulic@iib.ac.rs

(*âgnâm defteri*), а подаци о њима вођени на нивоу кадилука.¹ Они који су узгајали мањи број јединки ситне стоке нису били опорезовани или су њихова давања држави била симболична. Тај минималан број ситне стоке који није опорезиван иносио је изгледа 20 граа (Катић 2003: 161-162; Катић 2009: 237.) Овчарина је узимана почетком априла, у виду уговореног одсека за цело село (Hadžibegić 1959: 70–71; Бојанић 1985: 107–108).

У прилогу саопштавамо један овакав попис, чији је оригинал похрањен у Османском архиву Председништва државних архива Председништва Републике Турске у Истанбулу и чини део архивске серије *Kâmil Kereci*, група дефтера *Mevkufat Kalemî Ganem Kitabeti No. 3949*.² Ради се о попису овчарине и торовине кадилука Сребреница у Смедеревском санцаку.³

Предочени попис, осим што представља прилог историји сточарства ове области, омогућава приближно дефинисање граница кадилука Сребреница у последњој деценији 16. века, што је важно с обзиром на то да до сада у литератури срећемо само спорадичне помене овог кадилука.⁴ Такође, иако су подаци о насељима у овом извору врло штур и ограничени, често представљају и први историјски помен неких од њих.⁵

Ослањајући се на посматрани попис, кадилук Сребреница крајем 16. века, обухватао је територију данашњих општина Бајине Баште и Љубовије, тј. Азбуковице; односно највећег дела некадашње Соколске нахије.⁶ Кадилук се на истоку

1 О развијености система који се старао о овој дажини говори чињеница да је у време султана Селима I (1512–1520), Сулејмана Законодавца (1520–1566) и Ахмеда I (1603–1617) постојала посебна канцеларија за овчарину (*Adet-i âgnâm kalemî*) која је водила рачуна о дефтерима овчарине (Hadžibegić 1959: 93).

2 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi* (BOA).

3 Најтоплије се захваљујем др Драгани Амедоски, вишем научном сараднику Историјског института – Београд на уступљеном преводу извора. Из истог санцака, већ је објављен попис кадилука Мала Пожега (Амедоски – Булић 2019: 7–18) и Кадилука Ужице за исту 1596. годину (Амедоски, Булић 2020: 57–78).

4 У објављеним пописима Азбуковице налазимо на више села која се бележе у кадилуку Сребреница 1559. године. Оваква ситуација задржала се и 1572. године и вероватно остаје непромењена до пописа који је предмет анализе овог рада (Спахо 1990: 28, 36, 45, 49, 60, 66, 84–85, 91).

5 Када је реч о простору Бајине Баште, Ахмед Аличић даје само податке за прелазе преко Дрине и тек поједина села (1984: 63, 116, 347, 364, 369, 539–540, 614, 617; 1985а: 26, 402, 436, 474; 1985б: 77, 89, 112, 291, 296, 312–313, 335, 407). Из османског доба доступни су нам још једино подаци за манастир Рачу (Зиројевић 1984: 174–175), као и насеља која се наводе у Поменику овог манастира (*Поменик* 2005). За насеља у Азбуковици, доступни су нам подаци из турских дефтера за периода од 1476. до 1572. година (Спахо 1985: 69–100; Спахо 1990.) Такође, не смемо изоставити етнолошка истраживања (Павловић 1930), историјско–географске списе (Милићевић 1876), податке везане за црквену историју (Радосављевић 2000), те споменичко вредновање и лексикографско представљање појединих цркава, градова, објеката и локалитета (Павловић 1962; Споменичко наслеђе 2006: 121–127; *Лексикон њагова* 2010: 274, 277–281; Узелац 2010: 181–188; Булић 2014). Посебна врста податка су резултати археолошких рекогносцирања и истраживања појединих локалитета овога краја (*Археолошки сјоменици* 1953; Васиљевић 1998; Зечевић 2005; Мандић – Турић и др. 2004; Мандић 2006: 48–64; Мандић, Мандић и др. 2006: 65–71; Праштало 2006: 42–47; Јанковић, Праштало 2008: 143–145; Булић 2020: 307–332).

6 Границе Соколске нахије са пратећом картом видети код Павловића (1930).

и југоистоку граничио са кадилуком Ужице, на западу је граница била река Дрина, све до реке Узовнице и обронака Јагодње на северозападу, док се на северу граничио са кадилуком Ваљево. На северу и североистоку, природну границу чинила је планинска трансферзала: Соколске планине – Медведник – Јабланик – Повлен. Са Повлена граница је на истоку пратила западне границе кадилука Ужице, идући приближно на Кадињачу, па преко Поникава на Јарчево брдо (980 м), Велику стену (985 м) код Равне горе, Градину (930 м) и потом северним обронцима Таре до реке Дервенте.

У саобраћајном смислу овај простор је долином Дрине био повезан са Мачвом и Посавином на северу, док је преко најнижег северозападног превоја Прослопа (623 м) водила готово једина веза са Јадром и Подгорином (Ковачевић 1985: 14). На југозападу, омеђава га превој Кадињача (880 м), којим је и остваривана веза са Ужицем. С јужне стране, био је повезан са оближњом Мокром Гором и Златибором, док је на југозападу затворен планином Таром.

Важно је указати да из нешто старијих пописа Азбуковице знамо за постојање још неких села, која су се налазила у кадилуку Сребреница, а која нису обухваћена овим пописом. Вероватно поједина села нису плаћала овчарину, јер се нису бавила гајењем ситне стоке у тој мери да би била опорезована. Од свих села са повлашћеним статусом на овом простору (дербенције, рудари, мустахфизи...) једино су становници села Ораховица обухваћена овим пописом (Спахо 1985: 77; Спахо 1990: 42, 66, 86, 93, 100, 106). Укључимо ли и ова села у границе кадилука, онда се предложени простор шири на запад, дуж Дрине приближно до ушћа Џулинске реке у њу, а у састав кадилука улазила би тада и поједина села из данашње општине Мали Зворник (Вољевци, Велика Река), те би кадилук био заокружен планином Јагодњом, а на северу би преко Бобије обухватио и три села у данашњој општини Осечина (Гуњаци, Драгодол и Царина).

Пописом овчарине обухваћена су 44 села кадилука Сребреница. Висина пореза била је утврђена одсеком, као што је крајем 16. века била пракса на целој територији данашње Србије (Надžibegić 1959: 93). Утврђени број износио је укупно 38. 272 грла. Највећи број ситне стоке узгајан је у селу Заглавак, чак 3754 грла, као и селу Рачи – 2499. Преко 1000 примерака ситне стоке забележено је у још шест села: Храстна – 1499; Лешница – 1555; Гвоздац – 1999; Пиклица – 1999; Горњи Дуб – 1415 и Драгосин – 1355.

Срби су од староседелаца прихватили постојеће врсте домаћих животиња, а о њиховом утицају сведоче и бројни усвојени термини из сточарске производње и организације: катун и катуниште, бач и бачија, планина, струга, шиљег, шиљеже... (Благојевић 1999: 710–714). Од затеченог становништва словенска племена су преузела и термине, можда и начин израде за неке покриваче: черга, гуњ, felttrum, вероватно и клашња (Петровић 1976: 361–362).

Читав процес прераде по питању исхране, текстилије, обуће, одеће у оквиру сеоског домаћинства оствариван је сопственим радом и сопственим средствима. Од коза и оваца је коришћено готово све: млеко, месо, кожа, изнутрице, рогови, ђубриво и поједине кости за израду дршки и алатки. У знатној мери трошен је и лој, коришћен у исхрани, али и за израду свећа лојаница и сапуна (Благојевић 1999а:

710–714; Вукосављевић 2012: 119). Од кожа животиња добијани су кожуси и крзна за одевање, прекривање, покривање и застирање подова (Петровић 1999: 592–595).

Сеоска домаћинства су сама обезбеђивала вуну, а све послове око обраде и прања вуне обављале су жене. За мануфактурну производњу сукна, ова вуна није била довољно квалитетна, због чега је мало извожена (Катић 1978: 129; Благојевић 1999: 710–714; Петровић 1999: 592–595). Предене вунене нити су коришћене за плетење различитих одевних предмета, а ткањем од вуне се добијало сукно и најразличитије текстилије – вунени покривачи, покривке, огртачи разних врста, од којих су најпознатије и врло тражене на Приморју биле склавине и раша (Динић – Кнежевић 1999: 657–658; Петровић 1999: 592–595). Технолошки ткању и предењу је претходила обрада неопредеене, неткане и ваљане вуне познате као пуст, коришћене за најразноврсније простирке, покривке и одевне предмете (Петровић 1979: 165–182; Петровић 1999: 593).

Познат је низ простирки и покривки, рађен у домаћој радиности од кострети (Петровић 1999: 593), док су у занатској производњи, мутавције израђивали вреће, покровце, зобнице, бисаге, чараше (калчине), врчанке (повезице) и гуњеве (Вукосављевић 2012: 142; Радић 2004: 31).

У најужој вези са сточарством и прерадом вуне су инсталације за производњу сукна, односно ваљарице или ступе, како их често бележе турски извори. Две ваљарице су пописане у селу Трешњица и једна у Великој Рики, селима којих нема у попису овчарине, али су се налазила у кадилуку Сребреница (Спахо 1990: 46; 104). Можемо да претпоставимо да је њихов број био већи, пошто немамо податке за садашњи простор Бајине Баште, као и због тога што су воденице и ваљарице често заједно збиране. Уосталом тако је учињено и у случају села Велика Рика где су само једном уписана четири млина и једна ваљарица у попису за 1530. годину, да би потом увек било уписивано пет млинова, што само потврђује чињеницу да се често нису посебно бележиле (Спахо 1990: 104–108). О преради вуне најречитије говоре ваљарице у Ужицу којих је 1572. године радило чак 27 (Аличић 1985б: 52, 275).

Главна тржиште за пласман стоке и сточних производа био је рударски центар Сребреница, где је због природе посла потражња за кожама и лојем била велика, а потом и Ужице.⁷ Роба која се продавала на ужичком и сребреничком тргу, била је углавном локалног порекла: сир, стока, животињске коже, масло, чизме, чоја, сукно, ћебад, платно. О значају трговине у привредном животу сведочи постојање посебног закона о царини Сребренице из 16. столећа и закона (кануннаме) за тврђаву Ужице из 1516. и 1528–1530. године, којим је била регулисана и трговина стоком и сточним производима (Војанић 1974: 21–25; 37; Kanuni i Kanun – name 1957: 123–124).

7 На територији кадилука из извора је познати трг у Црнци, али у време пописа одавно није више функционисао (Спахо 1985: 82; Спахо 1990). У непосредној близини Бајине Баште егзистирао је некада и трг Рујно, који је у време овог пописа такође био ван функције (Храбак 1954:48–50). Трг је вероватно био лоциран негде у близини манастира Рујно, у околини села Врутци, у *Иод-криљу њанине Поникве*, мада убикација није потврђена. (Вукадин, Ивковић 1987: 81–89; Булић 2014: 317–321).

Превод пописа овчарине кадилука Сребренице из 1596. године:

Село Заглавка,⁸ одсеком у рукама поменутог села 3745 оваца;
 Горња Рогачица,⁹ одсеком у рукама поменутог села 955 оваца;
 Доња Рогачица,¹⁰ одсеком у рукама поменутог села 355 оваца;
 Черје,¹¹ одсеком у рукама поменутог села 639 оваца;
 Лештково,¹² одсеком у рукама поменутог села 955 оваца;
 Јакла,¹³ одсеком у рукама поменутог села 455 оваца;
 Халуга,¹⁴ одсеком у рукама поменутог села 367 оваца;
 Храстна,¹⁵ одсеком у рукама поменутог села 1499 оваца;
 Зарожје,¹⁶ одсеком у рукама поменутог села 2999 оваца;
 Горни Церавац,¹⁷ одсеком у рукама поменутог села 499 оваца;
 Горни Сијерче,¹⁸ одсеком у рукама поменутог села 545 оваца;
 Средна Петача,¹⁹ одсеком у рукама поменутог села 125 оваца;
 Лешница,²⁰ одсеком у рукама поменутог села 1555 оваца;
 Струмова,²¹ одсеком у рукама поменутог села 1355 оваца;
 Округла,²² одсеком у рукама поменутог села 699 оваца;
 Гвоздовац,²³ одсеком у рукама поменутог села 1999 оваца;
 Оклетач,²⁴ одсеком у рукама поменутог села 1199 оваца;
 Огчина,²⁵ одсеком у рукама поменутог села 455 оваца;
 Брестчик,²⁶ одсеком у рукама поменутог села 359 оваца;
 Жабјак,²⁷ одсеком у рукама поменутог села 355 оваца;
 Рача,²⁸ одсеком у рукама поменутог села 2499 оваца;
 Бихлица,²⁹ одсеком у рукама поменутог села 1999 оваца;
 Плоскова,³⁰ одсеком у рукама поменутог села 599 оваца;

8 Данас село Заглавак, источно од Бајине Баште.

9 Данас село Рогачица, северно од Бајине Баште.

10 Данас село Рогачица, северно од Бајине Баште.

11 Данас село Церје, источно од Бајине Баште.

12 Данас село Лештанско, североисточно од Бајине Баште.

13 Данас село Јакаљ, североисточно од Бајине Баште.

14 Данас Алуге, заселак села Растишта, западно од Бајине Баште.

15 Данас село Растиште на Перућцу, западно од Бајине Баште.

16 Данас села Горње и Доње Зарожје, северно од Бајине Баште.

17 Данас заселак Горња Црвица, део села Црвица код Бајине Баште.

18 Данас село Сијерач, североисточно од Бајине Баште.

19 Могуће узвишење и речица Петрича у Својдругу (Павловић 1930: 402).

20 Данас заселак Лештанци у Стрмову, северно од Бајине Баште.

21 Данас село Стрмово на Дрини, северно од Бајине Баште.

22 Данас потес и речица Округла у селу Оклетцу, северно од Бајине Баште.

23 Данас село Гвоздац, северно од Бајине Баште.

24 Данас село Оклетач, северно од Бајине Баште.

25 Данас село Овчиња, северно од Бајине Баште.

26 Може бити врело Брестовац или брдо Брест у Бесеровини, засеок Брест у Зауглинама али и Бријест, брдо у Злодолу: (Павловић 1930: 375-6, 396; Милошевић, Марковић, Јелић 2001: 80).

27 Раније старо муслиманско насеље Жабљак, данас део Бајине Баште (Павловић 1930: 318, 385).

28 Данас село Рача, јужно од Бајине Баште.

29 Данас село Пилица, на истоименој речици, источно од Бајине Баште.

30 Данас Пљесково, део Бајине Баште (Милошевић, Марковић, Јелић 2001: 76).

Бушине Поље,³¹ одсеком у рукама поменутог села 299 оваца;
 Горњи Дуб,³² одсеком у рукама поменутог села 1415 оваца;
 Доњи Дуб,³³ одсеком у рукама поменутог села 599 оваца;
 Муласик,³⁴ одсеком у рукама поменутог села 205 оваца;
 Студеник,³⁵ одсеком у рукама поменутог села 495 оваца;
 Доња Црвица,³⁶ одсеком у рукама поменутог села 499 оваца;
 Својдруг,³⁷ одсеком у рукама поменутог села 999 оваца;
 Ораховица,³⁸ одсеком у рукама поменутог села 1499 оваца;
 Дубе,³⁹ одсеком у рукама поменутог села 699 оваца;
 Рожаник,⁴⁰ одсеком у рукама поменутог села 499 оваца;
 Торник,⁴¹ одсеком у рукама поменутог села 379 оваца;
 Драгосин,⁴² одсеком у рукама поменутог села 1355 оваца;
 Градчаница,⁴³ одсеком у рукама поменутог села 299 оваца;
 Предол,⁴⁴ одсеком у рукама поменутог села 355 оваца;
 Добретин,⁴⁵ одсеком у рукама поменутог села 955 оваца;
 Јеловник,⁴⁶ одсеком у рукама поменутог села 550 оваца;
 Доњи и Горњи Чифтлик,⁴⁷ одсеком у рукама поменутог села 999 оваца, под
 одговорношћу харачлије Мустафе Чауша, становника Ужица;
 Хадумовце,⁴⁸ одсеком у рукама поменутог села 299 оваца;
 Белице,⁴⁹ одсеком у рукама поменутог села 199 оваца;
 Пепељ,⁵⁰ одсеком у рукама поменутог села 499 оваца.
 Укупно: **38272.**

31 Данас Бушинско поље, засеок Раче, јужно од Бајине Баште: (Милошевић, Марковић, Јелић 2001: 84).

32 Данас село Дуб, источно од Бајине Баште.

33 Данас село Дуб, источно од Бајине Баште.

34 Неубицирано, ако није Мочаник у Придољу?

35 Данас највероватније река Студенац која се улива у Дрину код Доње Црвице, на чијем се току вероватно налазило наречено село.

36 Данас само село Црвица на Дрини, северно од Бајине Баште.

37 Данас заселак Својдруг у селу Рогачица, северно од Бајине Баште.

38 Данас Горња и Доња Оровица код Љубовије, које је било дербенцијско село, али је постојала и Оровица, покрај тврђаве Соко, забележена 1559. и 1572. године, чији су становници били радници рудника Сребреница (Спахо 1990: 63–66).

39 Непознато, ако није данашња Дугиња, заселак Доње Црвице.

40 Непознато, ако није врх Рожањ, између Сокола и села Царине, северно од Бајине Баште.

41 Данас село Торник, источно од Љубовије.

42 Данас село Драксин, источно од Бајине Баште.

43 Данас село Грачаница, северно од Љубовије.

44 Данас село Придоли, источно од Бајине Баште.

45 Данас село Добротин, источно од Бајине Баште.

46 Данас село Јеловик, источно од Бајине Баште.

47 Због редоследа набрајања највероватније заселак Читлук у селима Злодол и Драксин, али постоји и село Читлук у Азбуковици.

48 Данас заселак Адимовце у селу Сијерачи, североисточно од Бајине Баште.

49 Неубицирано, ако није Бјелуша у Заовинама, југозападно од Бајине Баште (Милошевић, Марковић, Јелић 2001: 79).

50 Данас село Пепељ, југоисточно од Бајине Баште.

Карта кадилука Сребреница према попису овчарине и торовине 1569. године

У кадулуку Сребреница, који је крајем 16. века обухватао данашње територије општина Бајине Баште и Љубовије, односно Азбуковицу, узгајано је 38.272 грла стоке ситног зуба. Из приложеног пописа, уочава се да су обавезом овчарине много више била оптерећена села Бајине Баште, док је број села Азбуковице, обухваћен овом даждином знатно мањи. Очито је становништво Азбуковице било више ангажовано на другим привредним делатностима, која су им пружала одређене пореске повластице (рударка села, дербенџијска села...). Уосталом, уска привредна повезаности области са сребреничким рудницима, исказана је и кроз села, чији су житељи били рудари рудника Сребреница са Сасама (Велика река, Оровица,

Горње и Доње Постење, Крупина, Грачаница), условило је да овај крај у судском смислу, припадне Сребреничком кадилуку (Спахо 1985: 77; Спахо 1990: 42, 66, 86, 93, 100, 106).

Попис скромних података, ипак омогућава, уз нови методолошки приступ, израчунавање укупних количина појединих сточарских производа. За такав приступ неопходно је познавање биолошких основе посматраног простора, односно познавање расног састава стоке, њихових производних особина и зоохигијенских прилика.

Аутохтоне домаће овце и козе, отпорне на болести, добро подносе климатске прилике, због чега захтевају скромне услове гајења. Прилагођене су брдовитом земљишту и прехрањују се највећи део године травом са ливадско–пашњачких површина, од којих су они најбољи, лежали на знатним надморским висинама (Катић 1978: 51; Благојевић 1999б: 504–505).

Од аутохтоних раса оваца на тлу данашње Србије већина припада соју праменке, која је некад била раширена у целој Европи. По својој бројности и географској распрострањености сјеничко–пештерска овца, најзаступљенији је сој праменке на подручју Србије. Узгаја се на ширем подручју западне Србије, источним деловима Босне и Херцеговине и северном делу Црне Горе (Сточарски приручник 1962; 194). Сјеничка овца је крупан сој праменке, просечне масе од 45 кг, овна око 60 кг. Спада у групу оваца са рудом вуном и годишње даје око 1,4 кг неопране вуне, а ован 2 кг, при чему радман вуне износи 70 %. Просечно од 100 оваца добије се 110–120 јагњади. Количина и квалитет млека су зависили су од паше и соја, али у целом лактационом периоду од 5–6 месеци износи око 30–35 литара, не рачунајући млеко које посише јагње (Живковић, Теранић 1959: 74; Сточарски приручник 1962: 194; Perić 2004: 50; Урошевић и др., 2022: 252). Код једне групе аутора наводе се веће количине помуженог млека, што је свакако последица савремених услова гајења и боље прехране (Poljoprivredni leksikon 2004: 391; Sekić и др, 2021: 504–507).⁵¹

Од коза аутохтона је само балканска коза и самим тим једина која је некада узгајана на подручју данашње Србије. Зависно од места гајења разликују се балканска коза нижих подручја и балканска коза виших подручја. Балканска коза виших подручја даје 30–38 кг меса, као и 0,50 кг кострети, а јари до једно јаре годишње. Млечност се креће од 100 до 130 кг млека (Poljoprivredni leksikon 2004: 479).

Имајући у виду све напред наведено може се проценити приближна годишња производња млека, вуне и кострети, али се најпре мора утврдити удео коза и оваца у забележеном броју грла. Иако су козе релативно лаке за држање, њихов број није никада био велики. Наиме, много се коза није могло гајити, јер се ове не држе на високим планинским површинама, где је мало брста, већ на издробљеним земљишним странама, које нису омогућавале њихов велики број. Са друге стране ни козије месо, млеко и сир није био на високој цени (Вукосављевић 2012: 141–142).

51 http://www.cepib.org.rs/?page_id=163

На бројно стање стоке пресудни фактор представљају расположиве пашњачке површине, али и понуда и потражња стоке и сточарских производа на светском тржишту (Катић 1978: 6–7). Како не располажемо подацима о бројном стању стоке у средњовековној Србији нити о заступљености појединих врста стоке – као основе на коју би се могле ослонити наше процене, те у том случају процену заступљености сточног фонда оваца и коза на простору кадилука Сребреница морамо утврдити на основу постојећих статистичких показатеља.

Три су начина или модела утврђивања процентуалне заступљености оваца и коза. Према подацима Републичког завода за статистику у Републици Србији на дан 1. децембра 2021. године било је 1.695.408 оваца и 195.037 коза, односно изражено у процентима 89,7% оваца и 10,3 % коза.⁵² Свакако су за наш рад релевантнији статистички подацима за територију Србије израчунавани на пет година у периоду од 1890. до 1910. године (Гарић, Петровић 2022: 52–55: 103–105), због негативног односа према козарству и послератне забране узгоја коза у циљу заштите шума, све до 1984. године.

У овом периоду, процентуално присуство коза износи између 12,4 % за 1900. до највише 14,7 % за 1890. годину, односно између 85,3 % и 87,6 % оваца. Добијена просечна процентуална заступљености за посматрани период од 1890. до 1910. године износи 86,08 % оваца и 13,92 % коза. Међутим, узму ли се у обзир регионалне разлике, односно само подаци за Ужички округ – који је највећим делом покривао посматрани кадилук – 1900. године је било 181. 046 оваца и 18. 693 козе, односно 90,64 % оваца и 9,36 % коза (Петровић 2022: 54, 106). Према овој процентуалној заступљености коза и оваца, као и њихових производних особина добијамо број оваца и коза и производње млека, коже и вуне, односно кострети (прва колона табеле).

Други начин за статистичке прорачуне заснива се на једном податку из дубровачког архив о увозу кожа, између 1352. и 1390. године, према коме је у овом периоду било доведено 230 бала овчијих, 27 бала јарећих и 25 бала говећих кожа (Катић 1978: 131). На основу овог податка, проценат увезених овчијих кожа износио је 89,49 %, а козјих 10,51%, али без могућности узимања у обзир регионалних разлика. Процентуални однос на основу овог податка (друга колона табеле), тек незнатно се разликује од прорачуна добијеног првом методом.

Трећи модел утврђивања процентуалне заступљености коза и оваца у прошлости, заснива се на археолошким подацима, односно археозоолошким подацима, науке у замаху, али још увек без веће статистичке базе за средњовековни и османски период данашње Србије. Са простора Западне Србије располажемо скромним археозоолошким узорком са локалитета Градина – Трешевица, код Ивањице, где су дијагностификоване 23 кости овце и пет костију козе, што би процентуално изражено износило 82,14 % оваца и 17,86 % коза (Булатовић, Марковић 2013: 293).

Знатно већи узорак и самим тим поузданији, представљао је материјал фауне са локалитета Градина – Ерчеге, такође у ивањичкој општини, који је на основу покретног археолошких налаза датован у 14–15. век (Булић, Катић 2016: 254).

52 <https://www.stat.gov.rs/sr-atn/vesti/statisticalrelease/?p=8571&a=13&s=1302?s=1302>. [14.02.2022].

Овде су дијагностификована 1793 примерка животињских костију, од чега 90 костију овце и 11 костију козе, што процентуално износи 89,1 % овце и 10,9 % козе (види податке у трећој колони табеле).⁵³

	1900. година	дубровачки архив	археолошки подаци
оваце	34.690	34.250	34.100
козе	3.582	4.022	4.172
вуна у кг.	48.566	47.950	47.740
кострети у кг.	1.791	2.011	2.086
млеко овце: 30–35 л	1.040.700 – 1.214.150	1.027.500 – 1.198.750	1.023.000 – 1.193.500
млеко козе: 100–130 л	358.200 – 465.660	402.200 – 522.860	417.200 – 542.360

На приложеној табели јасно се види да између ова три понуђена модела нема значајније разлике у добијеним резултатима за посматране вредности, а у добијеним оквирима кретале би се и реалне произведене количине. Такође, број годишње произведених овчијих и козијих кожа износио би приближно броју забележених грла. Будући да је плодност код оваца на годишњем нивоу износила 110–120 %, а коза чак до 140 % (Урошевић и др, 2022: 252, 262), то је и приближан број ситне стоке искоришћен за исхрану или трговину.

Треба имати на уму да се добијене вредности израчунате на основу грла стоке обухваћене пописом. Реалан број стоке на посматраном простору био већи, због неопорезованих домаћинства са малим бројем стоке, као и због чињенице да су се сељаци трудили да прикажу њихов мањи број. Добијене бројке заправо представљају минималне произведене количине и треба их увећати за извесне вредности.

АРХИВА

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA): *Mevkufat Kalemî Ganem Kitabî no 3949*.

ИЗВОРИ

- Аличић 1984: Ахмед Аличић. *Турски каймасџарски њојиси неких њодручја зајадне Србије, 15. и 16. век I*, Чачак: Историјски архив - Краљево, Међуопштински историјски архив - Чачак. Историјски архив - Титово Ужице.
- Аличић 1985а: Ахмед Аличић. *Турски каймасџарски њојиси неких њодручја зајадне Србије, 15. и 16. век II*, Чачак: Историјски архив - Краљево, Међуопштински историјски архив - Чачак. Историјски архив - Титово Ужице.
- Аличић 1985б: Ахмед Аличић. *Турски каймасџарски њојиси неких њодручја зајадне Србије, 15. и 16. век III*, Чачак: Историјски архив - Краљево, Међуопштински историјски архив - Чачак. Историјски архив - Титово Ужице.

53 Захваљујемо се Теодори Младеновић, научном сараднику Лабораторије за биоархеологију на Филозофском факултету у Београду на уступљеним подацима, још увек непубликованог истраживања. Примењена методологија квантификације у оба случаја заснива се на простом бележењу броја костију наведених врста, без покушаја утврђивања броја јединки.

- Амедоски, Булић 2019: Драгана Амедоски, Дејан Булић. „Османски попис овчарине и торовине у кадилуку Мала Пожега из 1596. Године“. *Мешовића грађа (Miscellanea)* 40, 7 – 18.
- Амедоски, Булић 2020: Драгана Амедоски, Дејан Булић. „Узгајање ситне стоке у кадилуку Ужице 1596. године“. *Мешовића грађа (Miscellanea)* 41, 57 – 78.
- Археолошки споменици и налазишта у Србији I, Западна Србија, Београд 1953: Српска академија наука, грађа IX, Археолошки институт књига 2.
- Војанић 1974: Dušanka Voјanić. *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*. Београд: Историјски институт.
- Кануни Канун – name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak. Сарајево 1957: Оријентални институт у Сарајеву.
- Спахо 1985: Фехим Џ. Спахо. *Турски кайшарски пописи азбуковачких насеља из XV и XVI века*, Љубовија: Самоуправна интересна заједница културе и физичке културе Љубовије.
- Катић 2003: Срђан Катић. „Кнежевачко потисје под турском влашћу“. *Историја Новог Кнежевца и околине*, ур. В. Крстић. - Нови Кнежевац: Скупштина општине, 135 – 209.
- Катић 2009: Тајана Катић. „Узгој коза и оваца на простору кадилука Бован крајем XVI века“. *Крушевачки зборник 14*, 237 – 246.

ЛИТЕРАТУРА

- Благојевић 1999а: Милош Благојевић. „Сточарство“. *Лексикон српској средњег века*. Београд: Knowledge, 710-714.
- Благојевић 1999 б: Милош Благојевић. „Паше, пасишта или пашишта“. *Лексикон српској средњег века*. Београд: Knowledge, 504-505.
- Бојанић 1985: Душанка Бојанић. „Јадар у XVI и XVII веку“. *Јадар у прошлости*. Лозница: РО Радио Подриње: СИЗ културе - Лозница, 77–191.
- Булатовић, Марковић 2013: Јелена Б. Булатовић, Немања Д. Марковић. „Остаци животиња из средњовековног утврђења Градина -Трешњевица код Ивањице“. *Зборник Народне Музеја XXI-1/2013*, 291-298
- Булић 2014: Дејан Булић. *Насеља и сивановиштиво „Земље“ Моравице (XIV - средина XVI века)*. Докторски рад. Београд: Филозофски факултет.
- Булић 2020: Дејан Булић. „Две цркве османског доба из западне Србије“. *Гласник Српској археолошкој друштва* 36, Београд, 307–332.
- Булић, Катић, 2016: Дејан Булић, Срђан Катић. „Градина – Ерчеге: Средњовековни град на Јавору“, *Споменица др Тибора Живковића*, ур. Ирена Р. Цвијановић – Београд: Историјски институт, 2016, 243 – 271.
- Вукосављевић 2012: Сретен Вукосављевић. *Историја селачкој друштва III, Социологија селачких радова*. Београд: Службени гласник.
- Васиљевић 1998. Миливоје Васиљевић. *Соко - праг*. Шабац: Српска православна епархија шавачко - ваљевска у Шапцу.
- Вукадин, Ивковић 1987: Обренија Вукадин, Зорица Ивковић. „Духовни и материјални остаци рујанског манастира“. *Ужички зборник* 16, 81-89;
- Милошевић, Марковић, Јелић 2001: Зоран Милошевић, Новак Марковић, Милован Јелић. „Бацина Башта“, *Географска енциклопедија насеља Србије I А-Ђ*, ур. Србољуба Ђ. Стаменковића, Београд: Географски факултет: Агена: Стручна књига.
- Спасојевић 2001: Божидар Спасојевић „Љубовија“ *Географска енциклопедија насеља Србије II Ж-Љ*, ур. Србољуба Ђ. Стаменковића, Београд: Географски факултет: Агена: Стручна књига.
- Динић - Кнежевић 1999: Душанка Динић - Кнежевић. „Тканине“ *Лексикон српској средњег века*. Београд: Knowledge, 657- 658.
- Живковић, Ђеранић 1959: Радмила Живковић, Вукосава Ђеранић. *Савремено овчарство*. Београд: Задружна књига.

- Зечевић 2005: Емина Зечевић. *Мраморје – Ситићи у западној Србији*. Београд: Српско археолошко друштво.
- Зиројевић 1984: Олга Зиројевић. *Цркве и манастири на одручју Пећке епархије до 1683. године*. Београд: Историјски институт.
- Јанковић, Праштало 2008: Ђорђе Јанковић, Перо Праштало. „Археолошко истраживање на локалитетима Лајевац – Скит Св. Ђорђа и Градина код Бајине Баште“. *Археолошки преглед* 4 н. с., 143–145, Београд.
- Катић 1978: Реља Б. Катић. *Сточарство у средњовековној Србији*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Ковачевић 1985: Миодраг Ковачевић. „Географске одлике“. *Азбуковица - земља, људи, животи*, Љубовија: Самоуправна интересна заједница културе општине Љубовија, 9 - 32.
- Лексикон градова и штова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, ред. Симиша Мишић, Београд: Завод за уџбенике Београд: ИРО народна књига Београд 2010.
- Милићевић 1876: Милан Ђ. Милићевић. *Кнежевина Србија*. Београд: Државна штампарија.
- Мандић, Ђурић, Мандић 2004: Љиљана Мандић, Јармила Ђурић, Милоје Мандић. *Црквина, Бајина Башта*. Бајина Башта: СО Бајина Башта: ТСЦ- Бајина Башта: НМ - Ужице
- Мандић 2006: Милоје Мандић. „Резултати археолошких ископавања на локалитету Црквина - Бајина Башта, 2003-2004“. *Рачански зборник* 10/11, 48-64.
- Мандић, Мандић, Ђурић 2006: Милоје Мандић, Љиљана Мандић, Јармила Ђурић. „Прелиминарни извештај о извршеним археолошким сондажним ископавањима на локалитету Орашац, С. Рача, СО Бајина Башта у 2004. и 2005. години“. *Рачански зборник* 10/11, 65-71.
- Павловић 1930: Љуба Павловић. *Соколска нахија*. Насаља и порекло становништва књ. 26. Београд: Српска краљевска академија, 307-792.
- Павловић 1962: Драгослав Ст. Павловић. *Цркве дрвнаре у Србији*, Саопштења V, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Perić 2004: Tihomir Perić. *Priručnik za stočare*. Београд: „Neven“ Zemun.
- Петровић 2022: Гордана Гарић - Петровић. *Сточарство Србије од 1878. до 1912. године*, Београд: Историјски институт Београд.
- Петровић 1979: Ђурђица Петровић. „Пуст у градовима на Јадрану у средњем веку“. *Зборник Филозофског факултета XIV-1*, 165-182.
- Петровић 1999: Ђурђица Петровић. Простирке и покривке. *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge, 592-595.
- Poljoprivredni leksikon*. Beograd 2004: Izdavačko preduzeće „Filip Višnjić“ Beograd.
- Поменик манастира Раче*, приредио Јовановић Томислав, Бајина Башта 2005: Фондација рачанска баштина Бајина Башта.
- Праштало 2006: Паро Праштало. „Археолошко истраживање на локалитету Лајевац – Ланиште - Скит Св. Ђорђа код Бајине Баште“, *Рачански зборник* 10/11, 42-47.
- Радић 2004: Зоран Радић. *Традиционално посуђе*, каталог изложбе. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Радосављевић 2000: Недељко Радосављевић. *Ужичко-ваљевска митрополија 1739-1804*. Ваљево: *Историјски архив*.
- Сточарски приручник*, Београд 1962: Задружна књига Београд
- Спахо 1985: Фехим Џ. Спахо. „Период турске власти“. *Азбуковица - земља, људи, животи*. Љубовија: Самоуправна интересна заједница културе општине Љубовија, 69-100.
- Споменичко наслеђе Колударској и мачванској округи*, Ваљево 2006. Завод за заштиту споменика културе Ваљево – Ваљево.
- Спремић 1999: Момчило Спремић. Месо. *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge, 398-399.
- Узелац 2010: Александар Узелац. „Прилози за „Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља“. *Београдски историјски гласник* 1, 181 - 188.

- Урошевић, Мандић, Траиловић, Гритнер, 2022: Миливоје Урошевић, Радомир Мандић, Ружица Траиловић, Наталија Гритнер, *Анимални генетички ресурси Србије*. Београд – Земун: Факултет за примењену екологију “Футура.
- Храбак 1954: Богумил Храбак. „Рујна - трг у области Ужица у XV веку“. *Историјски преглед* 1, Београд, 48-50.
- Hadžibegić 1959: Hamid Hadžibegić. „Porez na sitnu stoku i korištenje ispaša“. *Prilozi za orijentalnu filologiju VIII-IX (1958-59)*, 63-109.
- Cekić, Ružić Muslić, Maksimović, Caro Petrović, Ćosić, Stamenić, Andreeva 2021: Bogdan Cekić, Dragana Ružić Muslić, Nevena Maksimović, Violeta Caro Petrović, Ivan Ćosić, Tamara Stamenić, Madlena Andreeva. „Importance, productivity and potentials of local serbian sheep breeds.“ *Modern trends in livestock production*, Proceedings of the 13th International Symposium Modern Trends in Livestock Production, October 6 – 8, 2021, Belgrade, 500-508.

Dejan M. BULIĆ

OTTOMAN LIST OF SMALL LIVESTOCK RAISED IN KADILUK SREBRENICA IN 1596

SUMMARY

In this paper was announced a list of villages that were engaged in the breeding of small livestock, in the area, that according to the Ottoman administrative division, was part of the *kazâ* of Srebrenica in the Sanjak of Smederevo. The census was carried out in 1596 and included 44 villages of the mentioned *kazâ*, i. e. the territories of today's municipalities of Bajina Bašta and Ljubovija, i. e. Azbukovica. The determined number of small livestock totaled 38,272 heads.

The census enables the calculation of total quantities of individual livestock products. In the observed area were kept the autochthonous Sjenica–Pešter sheep and the Balkan goat of the higher areas. Bearing in mind their production potential, and after the percentage representation of sheep and goats in the mentioned part of *kazâ* of Srebrenica was established, the approximate annual production of milk, wool and goat's hair was estimated.

Based on three models, the percentage of sheep and goats was determined. The first is based on the statistical data of the former Užice district – which mostly covered the observed part of the *kazâ* of Srebrenica – in 1900. The second calculation method is based on one piece of data from the Dubrovnik archives on imports, and the third model is construct on archaeozoological data from the site of Gradina – Erčegje (14th–15th century), near Ivanjica (third column of the table).

The number of sheep and goat skins produced annually would be approximately the same as the number of recorded heads, while the approximate number of small livestock was used for food or trade. It should be kept in mind that the obtained values were calculated based on the number of livestock included in the census, while the real number of livestock in the observed area was probably higher.

Keywords: sheep tax (*adet-i âgnâm*), *kazâ* of Srebrenica, 16th century, Ottoman Empire, Sanjak of Smederevo, Bajina Bašta, Ljubovija.